

## **Songs, dances and traditional games of rugovians**

**Arsim Kelmendi**  
arsim64@hotmail.de

### **Abstract**

Rugova is a mountain region located to the north of the city of Peja in Kosovo. It is the third region of Cursed Mountains, and is also known as the Albanian Alps. In 2013, it was designated a national park by the Parliament of the Republic of Kosovo. Rugova is the third region of Cursed Mountains is an ethnographically with a great importance for the literary branches of lexicology, etymology, onomastics and musicology like songs, dances, clothes and traditional games, respectively Rugovian folklore. The Rugovians are the autochthonous of this region and are distinguished for their folklore and their unique dialect that for many linguists is a pure dialect of Albanian language. Characteristic of this area is the wardrobe, because has particularities and is distinguished from other Kosovo regions wardrobes. Characteristic of the wardrobe is the rich coloration that makes it distinguished. The songs and dances are another characteristic of this region; the mountain songs of Rugovians are very special compared to the other Kosova regions' songs. The songs are similar to the songs of north Albania and Montenegro highlands, this because Rugova is close to these regions. The traditional dances are another particularity of the region, the dances of this region are distinguished from others. Even Rugova folklore it was always autochthonous and represented the rich culture of this region still is very close to the traditional cultures of other Illyrian peninsula cultures.

**Key Words:** Songs, dances, games, rugovian, ethnographic

JEL Classification: Z 39

## **Kënga, vallja dhe lojërat popullore rugovase**

### **Abstrakti**

Rugova është trevë malore në Veri-Perëndim të qytetit të Pejës në Kosovë. Është regjioni i tretë i Bjeshkëve të Nemuna të njohura ndryshe si Alpet Shqiptare. Në vitin 2013 u shpall Park Kombëtar nga Kuvendi i Republikës së Kosovës. Rugova është rrethinë etnografike me rëndësi të madhe për degët e gjuhësisë si leksikologjia, etimologjia dhe

onomastika si dhe muzikologjisë si kënga, vallja, kostumet dhe lojërat popullore me një fjalë folklori Rugovas. Rugovasi të njihen si popullsi autoktone e kësaj krahine, këtë krahinë mund ta dallojmë edhe për nga folklori që kultivon, pastaj ka edhe një dialekt të vetin, që shumë gjuhëtarë e kanë pranuar si një dialekt i pastër i gjuhës shqipe. Karakteristik është edhe veshja, pasi kjo kishte një veçanti dhe dallohej nga veshjet tjera të Kosovës. Karakteristik e veshjes ishte koloriti i pasur që e bënte të dalluar. Kënga dhe vallja ishin karakteristik shumë e veçantë e kësaj krahine, kënga malësore e Rugovës kishte karakteristikat e veta që e dallonin nga rajonet tjera të vendit. Kënga tipike Rugovase ishte e afërt me këngën që këndohej në rajonet e malësive të Shqipërisë dhe Malit të Zi. Kjo ishte e afërt pasi që krahina e Rugovës ishte e lidhur me këto rajone, këto rajone ishin të lidhura në mes veti. Vallja popullore Rugovase ishte e një karakteri të veçantë, vallja e luajtur nga popullsia e kësaj treve dallonte nga vallet tjera. Edhe pse ky folklor i Rugovasve ishte gjithmonë autokton dhe paraqiste kulturën e pasur të këtij rajoni, prapë se prapë kjo ishte e afërt me kulturat popullore të rajoneve tjera të gadishullit Ilirik.

**Fjalët Kyçe:** Kënga, vallja, lojërat, rugovase, etnografike

**Jel Clas:** Z 39

## Hyrja

Folklori i popullit shqiptarë është mjaftë i madh, dhe ka karakteristikat dhe autoktonin e vet. Vetë fjala folklor kupton një numër të madh të kulturave popullore që i ka krijuar populli gjatë zhvillimit të tij si popull dhe si komb. Eposi shqiptarë kreshnik është një epos që del edhe nga vet fjala kreshnik, që do të thotë epos heroik. Këtë epos e përshkruan fryma heroike, dhe ky heroizëm nuk do të thotë mburrje, por një gjë e natyrshme e ndodhur në kohë dhe vend. Ky epos i përhapur në të gjitha trevat shqiptare e sidomos në të gjitha viset e alpeve shqiptare të Shqipërisë veriore dhe bjeshkëve të Rugovës dhe të Malit të Zi ka vlerën e vetë të madhe. Më këtë trashëgimi krenohen këto vise shqiptare dhe mund ta quajmë me të vërtete si një trashëgimi me vlera, dhe që duhet pasur kujdes në ruajtjen e saj. Përmes këtyre këngëve epike është treguar historia e popullit tonë që e ka përjetuar gjatë shekujve. Një pjesë e madhe e kulturës popullore shqiptare e shekujve të kaluar përshkruhet nga këto këngë, pastaj nga vallet dhe lojërat popullore. Këto vlera janë ato që e trajtojnë heroizmin në mënyrë të veçantë dhe shumë natyral, vetëmohimin, si një atribut të vërtetë dhe kulturë të lashtë, dhe po ashtu si një kult të vërtetë. Këto vlera kulturore janë ruajtur gjatë shekujve me një fanatizëm. Jeta e popullit tonë ishte e vështirë dhe duhej të punohej shumë për të mbijetuar. Mirëpo populli ynë gjente

=====

kohë edhe për argëtim, kjo bëhej sidomos në viset malore në ndejat e mbrëmjes nëpër shtëpitë e veta. Dhe kjo ndodhte më së shumti në kohën e dimrit, pasi që punët e fushës ishin shumë më të pakta. Nëpër këto ndeja te njëri tjetri këndohej nga këngëtarët e kohës për trimëritë dhe po ashtu edhe dashurisë i këndohej, kurse kur kishte ndonjë rit apo aheng familjarë, atëherë këndohej, luhej vallja, dhe po ashtu luheshin edhe lojra popullore.

Punën më të madhe për të ruajtur këtë folklor të rëndësishëm të kulturës shqiptare e ka bërë "ansambli folklorik Rugova ". Ky ansambël folklorik është formuar në vitin 1947, dhe në vazhdimësi e ka kultivuar folklorin burimor Rugovas. Puna e këtij ansambli ka bërë që edhe sot të kemi njohuri të duhura mbi pasurinë shpirtërore, kulturore Rugovase, ky ansambël edhe në prezantimet e tija anë e kënd botës është kujdesur që sa më autokton ta paraqesë folklorin burimor dhe ta ruaj trashëgimin kulturore Rugovase.

### Këngët

Këngët e popullit shqiptarë janë të ndryshme për nga këndimi. Duke filluar prej këngëve monodike, heterofonike, homofonike dhe polifonike.

Këngë që këndohen në krahinën e Rugovës i takojnë stilit të këngëve monodike. Monodi rrj. nga fjala Greke Mono = një dhe foni = zë. Këndim një zërësh dhe mundet të përcillet nga një instrument, dhe sidomos instrumentet që mund të përcjellin vijat melodike. Të këngët Rugovase përcjellja e këngëve bëhet me instrumente, por instrumente të vijave melodike, dhe ato janë lahuta, kavalli, fyelli, çiftelia, fleta etj. Kjo e bën këngën Rugovase të veçantë dhe të dalluar nga këngët tjera të popullit shqiptarë, pasi që nuk është traditë që të përcjellët me instrumente që kanë mundësi përcjellje me akorde. Në shumicën e këtyre këngëve Rugovase përdoren shkallët tonale melodike dhe pentatonike. Sikurse të shumica e popujve të botës në këngët e tyre të vjetra edhe rugovasit kanë në këngët e tyre pentatoniken si shkallë baze dhe melodja zhvillohet kryesisht në shkallët pentatonike. Duhet të cekim se këngët Rugovase janë kryesisht në shkallët pentatonike Dur dhe Mol. Këngët Rugovase i quajmë edhe këngë malësorçe apo këngë me gishta në vesh. Muzikologët këtë stil të kënduarit e kanë quajtur edhe me emra të ndryshëm. Pasi që dihet se edhe në rajonet tjera veriore të Shqipërisë kemi këtë stil të kënduarit. Pra ky stil i të kënduarit në këto vise quhet; këngë majëkrahut, këngë përmbi krah,

këngë përkryekrahu, këngë termalçe, këngë piskë, këngë përtpjetë, këngë asqerqe. Duhet të cekim se kryesisht këngët Rugovase të kohërave të kaluara janë kënduar pa përcjellje të instrumenteve dhe në kohën e sotme këto këngë këndohen shumë rrallë. Këto këngë ishin këngë kushtrimi të cilat e kishin funksionin e zëdhënies. Karakteristik e folklorit Rugovas është edhe sjellja e tepsisë mbi sini, sjellja e tepsisë shoqërohet me këngë. Është interesante se gjatë sjelljes së tepsisë krijohet një ritëm, ku sjellja dhe unaza në gisht dhe gishtat në duar të gruas që e sjell tepsinë krijojnë një ritëm mjaft domethënës. Edhe këngët e djepit kanë qenë shumë domethënëse në folklorin Rugovas, përmes këtyre këngëve i është kënduar trimërisë, bujarisë, bukurive natyrore, rritës së fëmijëve dhe shumë e shumë vetive pozitive të njeriut dhe natyrës së bukur dhe tejet mbresëlënëse të Rugovës. Rugova ka 54 këngë epike kushtuar trimave të saj. Lahutari më i moçëm që njihet është Hysen Selman Husaj (1791-1876). Këngët malësorçe të kënduara nga këngëtarët Rugovas janë kënga e Zhuj Selmanit e kënduar nga Bajram Nikqi dhe Hysen Nikqi, këta dy kanë kënduar në stilin e paskrahut edhe këngen për Dem Isufin e Regjë Avdin. Dallimi në mes të stileve të këndimit malësorçe apo me gisht pas veshit dhe këndimit pas krahut është se të këndimi paskrahut teksti është shumë më qartë i theksuar dhe kuptohet më lehtë se të këngët e kënduara malësorçe me gisht pas veshit. Kurse si lahutar dhe këngëtarë të dalluar të shekullit të kaluar kemi Halil Fazli Nikqin, Shaban Groshin, Isa Elez Muriqi, Hysen Kurti, Sadik Abazaj, si dhe Asllan Ramë Kastrati. Këngët që kanë qenë raportuar i këtyre rapsodëve janë: Meta i balit Zog Asllani, këngën për "Mujen dhe Halilin", pastaj kënga "kush po del për qaf t'qakorrit" etj. Edhe femrat Rugovase kanë dhënë kontribut të madh në zhvillimin e folklorit burimor Rugovas, është e njohur kënga "i jeoooo uoooo" e kënduar nga grupi i femrave të prira nga Lulavere Shabani. Kënga "në der të t'banit kush po kjan" këndohej edhe me rrotullimin e tepsisë mbi sini nga këngëtarja Zoje Malësorja e cila edhe e rrotullonte tepsinë mbi sini. Kjo këngëtare këndonte edhe "këngë për Bajram Currin" dhe "këngë për Skënderbeun". Kemi edhe këngëtarët Shpresa Lajqi dhe Xhyke Zekaj që këndonin në grup këngët e konagjeqit siq ishin: "boll e mirë si po mbledh sanë", "na u pre dhia na u pre capi" etj. Si njëra ndër këngëtarët më të vjetra të krahinës së Rugovës konsiderohet Lake Hagjja, apo e quajtur edhe nëna Lake, ajo ishte inspirimi për këngëtarët e reja të Rugovës, pothuajse të gjitha këngët autoktone Rugovase që këndoheshin nga femrat ishin kënduar nga nëna Lake.

## Vallet

Vallet Rugovase ndahen sipas motiveve në valle katër hapësh në kombinim me dy hapësh, kurse sipas formacioneve vallet ndahen në solistike dhe grupore. Kurse sa i përket ndarjes në gjini, vallja e njohur e Rugovës i takon gjinisë epike edhe pse në valle tjera që luhen nga kjo trevë kemi elemente të gjinisë lirike. Shumë herë vallja e njohur e Rugovës e luajtur nga ansamble të ndryshme është quajtur "valle me shpata" "apo vallja pirrike" apo "lufta për vajzën" mirëpo motivi dhe gjinia e valles ka qenë po thuaj se e njëjtë. Koreografët e ndryshëm gjatë ndërtimit të koreografisë së tyre për këtë valle ndonjëherë edhe jo Shqiptarë i kanë dhanë drejtim tjetër si p.sh. duke e quajtur "lufta për vajzën". Vallja e Rugovës është valle që paraqet fillimin e një riti në këtë trevë (siç është dasma), fillon me një pjesë solistike (paraqitet solisti i parë) ku pastaj vjen përgjigja nga valltari (solisti) i dytë, kjo valle nga solistët luhet me shpata apo revoles ose pushkë në duar, gjatë valles zhvillohet një lloj dyluftimi që në fund ka një përfundim të pajtimit në mes të dy "luftëtarëve" valltareve. Pastaj i bashkëngjiten valltarët në rreth dhe solistët vazhdojnë të luajnë motivet e tyre. Duke e analizuar vallen e Rugovës duhet të cekim se kjo valle mund të quhet edhe uvertura e dasmës apo ndonjë manifestimi familjarë. Në këtë valle paraqiten disa motive dhe solistet e kanë lirinë e të luajturit, pastaj ata që i bashkohen valles apo grupit të valltarëve luajnë motivin e njëjtë duke u rreshtuar njëri pas tjetrit. Dhe janë të lidhur njëri me tjetrin përmes duarve të ngritura mbi supet e njëri tjetrit. Trupi mbahet më shumë në formë gjysmë të kërrusur dhe kjo tregon se relievi i Rugovës është i pjerrët dhe njerëzit në këtë vend duhet të kenë kujdes gjatë ecjes, pasi që terreni i vështirë e vështirëson ecjen e trupit në formë të drejtë. Edhe femra e ka rëndësinë e vetë në valle edhe ajo mund të paraqitet në këtë valle. Mirëpo kjo ndodh pasi që të përfundon pjesa epike e valles. Femrat vijnë me motiv të njëjtë dhe në rreth njëra pas tjetrës dhe të kapura dorë për dorë dhe duart të ngritura lartë deri në lartësinë e supeve.

Këto janë vallet që luhen në trevën e Rugovës përpos atë që e cekem dhe që njihet si vallja e Rugovës: valle epike: vallja me jatagan, vallja me pushkë, dhe vallja me revoles "pishtole" kurse vallet lirike janë: vallja e gëzimit, vallja dyshe, vallja katërshe, vallja me këngën e kënduar gjatë rrotullimit të tepsisë etj.

## Lojërat popullore Rugovase

Siç dihet të shumë popuj të botës ekzistojnë lojërat autoktone popullore, kjo është karakteristik edhe të populli Shqiptarë. Për dallim nga viset tjera Shqiptare, Rugova edhe sot e kësaj dite e ruan këtë traditë. Këto lojëra popullore tradicionale Rugovase janë luajtur gjatë shekujve dhe janë ruajtur me fanatizëm deri në kohën tonë. Kurse në këtë shekull që po jetojmë këto lojëra ndoshta nuk luhen si moti, por është mirë që është krijuar të themi një traditë që së paku një herë në vitë këto lojra të kujtohen dhe të luhen nga rinia e Kosovës në Rugovë. Çdo vit mbahen lojërat popullore në krahinën e Rugovës dhe gjatë këtyre lojërave zhvillohet një manifestim i bukur muzikor. Këndohet dhe luhet vallja nga ansambli Rugova dhe mysafirët që vinë nga viset tjera Shqiptare. Lojërat popullore që luhen në këtë manifestim janë po ato lojra që kanë luajtur Rugovasis gjatë shekujve, dhe ato janë: ngjitja në shilor, hedhja e llastarit, tërheqja e litarit, hedhja e gurapeshit, rrëzim i duarve, mundje (stil i veçantë i mundjes) garë në sharrën e vekut etj. Këto lojëra me siguri që luhen edhe në vende të ndryshme të botës, por duhet të cekim se këto lojra Rugovasis i kanë luajtur me shumë dashuri dhe pasion. Këto lojra kishin për detyrë që të rinjtë të tregonin aftësitë e tyre fizike por edhe të argëtoheshin dhe të argëtonin Rugovasis. Kishte edhe lojëra tjera që luheshin nga Rugovasis siç ishte loja e kapuçave apo loja xiu, por këto lojëra luheshin më shumë në kohën e dimrit dhe në ambient të mbyllur. Këto lojëra kanë luajtur një rol të rëndësishëm të populli i Rugovës, ata më këto lojëra kanë arritur që të kenë aktivitete sportive edhe pse në kushte të vështira dhe duke e pasur parasysh relievin e krahinës së Rugovës. Pasi që relievi nuk mundëson që të zhvillohen të gjitha llojet e sporteve botërore. Kishte edhe lojëra tjera që kryesisht luheshin nga çobanët gjatë ruajtjes së bagëtisë.

## Veshja (kostumet) e Rugovës

Veshja apo kostumet që përdoren të Rugovasis është tipike e kësaj ane, gruaja veshët me këmishë të gjatë apo këmishë të shkurtë dhe fustan të shkurtë. Mbi këmishë vishet një lloj jeleku i zi i cili quhet “kracë”. Nga qafa deri te beli lëshohet qysteku. Në pjesën e parme vendosen ca shami ndërsa në pjesën e pasme vendoset

“pështjellaku” mbi të cilin vendoset “shoka”. Karakteristik e pështjellakut të gratë Rugovase është pështjellaku i pasmë ku pjesa e fundit është më e gjerë se pjesa e lartë. Janë edhe jelekët prezentë në veshën e gruas si dhe zbukurimet tjera, edhe pse sot përdoren lloje të ndryshme të shamive shumë ngjyrëshe që e stilizojnë veshën Rugovase ato kanë qenë traditë e veshjeve, dhe janë përdorur tri ose katër shamia te ngjyrave të ndryshme me thek. Te vajzat e reja është traditë veshja me një fund apo ta quajmë fustan të ngushtë dhe të shkurtër të quajtur “pështjells apo pshtjeci” dhe këmisha dhe jeleku. Burrat veshën me tirq të bardhë dhe në kokë mbajnë një shall të bardhë që sillet rreth kokës dhe kalon edhe ndër mjekër, thuhet se ky shall është një lloj qefini që pas vdekjes mbështillet trupi i të vdekurit. Mirëpo duke analizuar dhe parë se në disa vise të botës aty ku popullsia jeton në vise të larta malore, popullsia e këtyre vendeve mban po ashtu një lloj shalli që mendojë që është më shumë mbrojtës nga të ftohtit dhe erërat që pushtojnë këto vise. Edhe Rugovasi i janë përshtatur klimës së ashpër të viseve të bjeshkëve të Rugovës më veshjen e tyre.

### Përfundimet

Të gjitha këto elemente të folklorit burimor Rugovas janë zhvilluar nga talentet e këtyre viseve të larta malore, ku izolimi ka qenë më se i pranishëm në këto vise. Dhe kuptohet që civilizimi ka qenë larg nga këtu, por kjo krahinë ka dhënë kontributin e vet në zhvillimin dhe përhapjen e kulturës Shqiptare. Rugovasi kanë ruajtur me fanatizëm gjuhën, folklorin, traditën, kulturën e tyre autoktone popullore. Ky folklor dhe kjo traditë ka bërë që shumë Rugovas të shkollohen nëpër qendra të ndryshme të shkollimit dhe të japin kontributin e tyre si në arsim, në gjuhë, kulturë, sport, dhe po ashtu në zhvillimet politike të Shekullit XX-të dhe XXI-të. Për të studiuar folklorin Rugovas duhet të jesh studiues i etnomuzikologjisë. Materialet e mjaftueshme nga folklori burimor Rugovas janë aq të mjaftueshme sa studimet dhe hulumtimet do të ishin shumë domethënëse dhe të dobishme për folklorin burimor Shqiptarë. Përmes elementeve të folklorit Rugovasi i shprehin ndjenjat shpirtërore që ishin shumë prekëse por edhe me porosi pozitive për të ardhmen e këtij populli mjaftë bujarë të këtyre viseve. Ruajtja

me fanatizëm e folklorit burimor Rugovas ishte bërë gjatë shekujve, pasi që okupimi osman dhe okupimet nga Serbia po thuhet nuk kishte ndikuar në Rugovë. Kjo trevë nuk i ishte nënshtruar deri vonë kësaj perandorie dhe as Serbisë në aspektin kulturor, dhe tradita, gjuha, kultura ishin ruajtur edhe pse në kohë shumë të vështira me dashuri të madhe. Dialekti i gjuhës shqipe që flasin Rugovasit sipas gjuhëtarëve është një ndër dialektet më të pastërtia të gjuhës shqipe. Edhe gjuha e përdorur në këngët e popullit Rugovas është mbresëlënëse dhe kuptohet lehtë. Artisti Rugovas ka krijuar art nga zemra dhe mendja dhe i pa ndikuar nga elementet e folkloreve të okupatorëve. Zemra e artistit të popullit Rugovas ka rrah gjithmonë me popullin dhe për popullin e kësaj treve të ç'maur të popullit shqiptarë. Këngët dhe vallet dhe folklori në përgjithësi i kësaj treve ka qenë frymëzim për artistët, patriotët dhe arsimdashësit dhe vlerë kombëtare e popullit shqiptarë.

Është detyrë e popullit të kësaj ane që këtë folklor dhe këtë kulturë ta ruaj me dashuri dhe ta kultivoj sa më shumë. Gjithashtu duhet që institucionet tona si lokale po ashtu qendrore të kenë kujdes që këtë kulturë dhe këto tradita të ruhen sa më shumë në formën sa më autoktone. Këtë kulturë mund ta prezantojmë nëpër botë, në forma të ndryshme si psh: . Dërgimi i ansambilit Rugova apo grupeve tjera muzikore që do formoheshin nga kjo trevë nëpër festivale botërore që të prezantojë kulturën e kësaj treve aq të begatshme, por gjithsesi duke e ndihmuar këtë ansambël në përgatitje të programeve sa më origjinale nga muzikologët dhe njohësit e etnomuzikologjisë.

## Referencat

- Vasil S. Tole: Foklori muzikor- monodia Shqiptare 2002;
- Këngë malësorçe shqiptare, Rexhep Munishi, Instituti Albanologjik Prishtinë 1987.
- Ramadan Sokoli "Folklori muzikor shqiptar-morfologjia" Tiranë, 1965;
- Krasniqi, Mark (1987). Rugova – Monografi etnografike. Prishtinë, Kosovë: Akademia e Shkencave dhe e Arteve të Kosovës (Seksioni i Shkencave Shqiptare). p. 13.